

Atis Lejiņš

Zviedrijas un Latvijas attiecības no 1987. līdz 1991. gadam: okupācijas jautājums

Ievads

Jaunākā laika Zviedrijas un Baltijas attiecības raksturo vairākas īpatnības, kuras vieno galvenā iezīme — jautājums par Zviedrijas attieksmi Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanā 1940. gadā, un kā šis “defekts” tika pārvērsts par “efektu” Atmodas laikā¹. Pamati iespējamai attieksmei tika likti, jau pirmajiem politiskajiem bēgļiem ierodoties Zviedrijā, kad Otrais pasaules karš vēl nebija beidzies un jau iezīmējās Zviedrijas īpašās attiecības ar Latviju. 1943. gadā tika dibināta Zviedru—latviešu palīdzības komiteja, kas kļuva par Latviešu palīdzības komiteju (LPK) 1945. gadā, jo Zviedrijā bija ieradušies pietiekami daudz latviešu bēgļu. Zviedru—latviešu palīdzības komiteja darbojās kā viens posms, kas uzņēma bēgļus no Latvijas un rūpējās par tiem, bet otrs posms — pagrīdes organizācija Latvijas Centrālā padome — organizēja bēgļu sūtīšanu uz Zviedriju².

Lai gan šī organizācija nebija politiska un nodarbojās galvenokārt ar palīdzības sniegšanu latviešiem Zviedrijā, bēgļu nometnēs Vācijā, izsūtītajiem latviešiem Sibīrijā un daudzbērnu ģimenēm okupētajā Latvijā, tā spēja vākt zviedru ziedojumus šim tik vajadzīgajam palīdzības darbam un arī kā vienīgā latviešu trimdas organizācija Zviedrijā spēja apvienot visus latviešus zem sava jumta neatkarīgi no politiskās pārliecības³. Kad 1989. gada martā nodibināja Latvijas Tautas fronti Zviedrijā (LTFZ), abas šīs spējas tika liktas lietā jaunā kvalitātē.

Otra īpatnība, kas atšķīra Zviedriju no citām ārvalstīm ar tur esošo latviešu trimdas sabiedrību, bija Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) aktīvā darbība. Tā atjaunoja savu darbību Zviedrijā drīz pēc kara, centās uzturēt kontaktus ar saviem biedriem Latvijā, kā arī ietekmēt par labu Latvijai sociāldemokrātisko kustību Rietumeiropā. Finansiāli partiju daļēji atbalstīja Zviedrijā valdošā Sociāldemokrātiskā partija. LSDSP galvenais ieguldījums Latvijas atbrīvošanai bija ideoloģisks — tas bija vienīgais organizētais spēks

trimdā, kas, jau trimdas laikam sākoties, pareizi uzminēja Latvijas neatkarības atjaunošanas mīklu — Latvijas atbrīvošana panākama tikai no iekšpuses, pakāpeniski sadrupinot PSRS, turklāt cīņas līdzeklim jābūt PSRS Konstitūcijai. Proti, cīņa balstāma uz prasībām par PSRS Konstitūcijas ievērošanu reālā dzīvē. Tā bija LSDSP īsā programma. Otrā programmas daļā bija pa punktiem aprakstīts, kāda Latvija veidojama pēc atbrīvošanas. LSDSP bija vienīgā trimdas organizācija ar šādu programmu.

Šādai idejai bija spēks, un tā pievilka darboties noskaņotu jauno trimdas paaudzi. Tāpēc 70. gados partijā iestājās gados jaunāku cilvēku grupa, kas nāca ne tikai no Zviedrijas, bet arī no ASV, Austrālijas, Vācijas. Bija arī cilvēki, kuri aktīvi simpatizēja un atbalstīja LSDSP darbību, bet organizācijā neiestājās, piemēram, vēsturnieks Uldis Ģērmanis, kura domas un atziņas partijai bija ļoti svarīgas. Šī LSDSP jaunatnes grupa ciešā sadarbībā ar LSDSP Ārzemju komiteju, kuru vadīja Dr. Bruno Kalniņš, izvērta aktīvu darbību, neatstājot vienaldzīgus okupācijas režīma represīvos orgānus⁴. No šīs grupas nāca cilvēki, kas ieņēma nozīmīgu lomu LTFZ dibināšanā un darbā.

LSDSP nopelni saistās ar spēju izlīdzināt idejisko augsni domai dibināt LTFZ uz LTF statūtu pamata, dibināt to kā LTF nodaļu trimdā, nevis vienkārši atbalsta grupu. Tieši LSDSP revolucionārā stratēģija pakāpeniskai PSRS sagraušanai no iekšpuses izlīdzināja garīgo ceļu uz LTFZ dibināšanu. Bet tas LTFZ deva lielu atbalstu latviešu sabiedrībā un spēja rast arī nozīmīgu atbalstu Zviedrijas valdībā, kā arī īstenot vairākus būtiskus LTF ierosinātus uz neatkarības atjaunošanu virzītus projektus.

Protams, politiskā aina latviešu sabiedrībā Zviedrijā bija sarežģītāka, nekā aprakstīts — katra Zviedrijas latviešu organizācija deva savu ieguldījumu kopumā un atsevišķi dažādu organizāciju atbalstīšanai Latvijā (drīz pēc LTFZ dibināšanas radās arī LNNK atbalsta grupa Zviedrijā). Zviedrijas Latviešu centrālā padome (ZLCP), kas pārstāvēja latviešu lielāko daļu Zviedrijā un bija organizatoriski saistīta ar Pasaules Brīvo latviešu apvienību (PBLA), uzturēja ciešus sakarus ar Zviedrijas valdību.

Labs papildinājums šim rakstam ir Larša Fredēna grāmata par Baltijas atbrīvošanu un Zviedrijas diplomātiju no 1989. līdz 1991. gadam. Viņš bija Zviedrijas konsuls Latvijā no 1990. līdz 1991. gadam, līdz Zviedrija viņu aizstāja ar vēstnieku. 1989. gadā Fredēns sameklēja telpas Rīgā, Lāčplēša ielā, Zviedrijas ģenerālkonsulāta Ļeņingradā Rīgas filiālei un to vadīja, sākot no nākamā gada pavasara līdz 1991. gada augusta beigām, kad konsulāts kļuva par vēstniecību. Zīmīgs ir viņa atgādinājums, ka Zviedrija bija vienīgā valsts, kurai bija savs pastāvīgais diplomātiskais pārstāvis Igaunijā un Latvijā jau 1989. gada beigās un 1990. gada sākumā, tas ir, pirmo reizi kopš 1940. gada Latvijā bija atkal kāds ārzemju

diplomāts⁵! Pārējie diplomāti Atmodas laikā ceļoja — atbrauca un aizbrauca. Zviedrija vēroja un palīdzēja — izsniedza vīzas uz vietas.

Fredēna ļoti rūpīgā analīze, balstīta uz Zviedrijas Ārlietu ministrijas materiāliem, un viņa personīgie ieskati par dramatiskajiem notikumiem un to mijiedarbība ar Zviedrijas politiku dod vērienīgu ieskatu un informāciju par šo laiku. Taču mans skats būs no latvieša Stokholmā redzespunkta — pretstatā zviedra Fredēna redzespunktam no Rīgas. Mans nolūks ir radīt priekšdarbu lielākam pētījumam, kas varētu līdzināties Fredēna izcilajam darbam.

Priekšspēle Atmodai

Varētu domāt, ka arī Zviedrijā tāpat kā jebkurā valstī Rietumos, kur dzīvoja baltiešu trimdinieki, valdīja dziļš klusums par okupēto Baltijas valstu likteni. Ja vēl vecākā paaudze atcerējās, ka “Austrumu jūras” (zviedru apzīmējums Baltijas jūrai) viņa krastā reiz dzīvoja trīs neatkarīgas valstis, tad pēckara paaudzei Baltijas valstis bija balts (vai melns) plankums. Skolas vēstures grāmatās bija divas trīs rindas par to, ka Baltijas valstis kļuva par sociālistiskām republikām un iestājās PSRS 1940. gadā.

Taču šāda aina ir maldinoša. Nebija tā, ka viss, kas attiektos uz Baltijas jautājumu, bija nokārtots par labu Maskavai uz visiem laikiem. Inkorporācijas atzīšana bija tikai fasāde, aiz kuras preses slejās notika uzskatu cīņa par PSRS būtību, kur laiku pa laikam “uzplaiksnāja” arī kāds igauņu vai latviešu autora raksts. Baltiešu lietai lielāki panākumi bija grāmatu “frontē”⁶. Turklāt notika piketi pie PSRS vēstniecības, bet LSDSP katru gadu 1. maija gājienā piedalījās kā atsevišķa nodaļa ar Latvijas valsts karogu, plakātiem un transparentiem, prasot brīvību Latvijai. Tas nereti izraisīja spontānus aplausus ielu malās stāvošajos skatītājos. Tā tika sagatavota augsne zviedru sabiedrībā — īpaši elitē — revolucionārām pārmaiņām Baltijā, kuru pirmais priekšvēstnesis bija “Helsinki-86” grupas vainagu nolikšana pie Brīvības pieminekļa 1987. gada 14. jūnijā. Cik zināms, Zviedrija bija vienīgā valsts, kur TV ziņu programmā tika rādīts šis pagrieziena atbrīvošanās kustība.

Bez šaubām, vislielāko uzmanību Zviedrijā izpelnījās Baltijas Miera un brīvības kuģa brauciens no 1985. gada 25. līdz 31. jūlijam. Tā bija Stokholmas latviešu jaunatnes ideja. Vērienīgais pasākums pulcēja kopā uz kuģa 380 igauņu, latviešu un lietuviešu (200 no tiem bija latvieši), viņu vidū 70 starptautisko plašsaziņu līdzekļu pārstāvju un zviedru parlamentāriešu. Kuģis brauca no Stokholmas gar Latvijas un Igaunijas krastiem uz Helsinkiem. Tur “pasažieri” nokāpa no kuģa un tieši Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes (tagad Eiropas Drošības un sadarbības organizācija, EDSO) 10. gadskārtas

sanāksmes priekšvakarā rīkoja gājienu cauri pilsētai. Kuģim atgriežoties, gājiens un demonstrācija notika arī Stokholmā.

Šis pasākums — kopā ar Baltijas tribunālu, kas notika 25. jūlijā Kopenhāgenā — pelnījis atsevišķu rakstu vai pat grāmatu, jo tik lielu publicitāti Ziemeļvalstīs, īpaši Zviedrijā un Somijā, turklāt ar atbalsīm pārējā Rietumeiropā⁷, Baltijas valstis vēl guva tikai četrus gadus vēlāk 23. augustā, kad tika izveidota vēsturē nepieredzēta cilvēku ķēde no Tallinas līdz Viļņai, cauri Rīgai. Stokholmā demonstrāciju uzrunāja ietekmīgi zviedru politiķi, un te notika pirmā uzskatu sadursme starp Zviedrijas politisko partiju pārstāvjiem un Maskavu: vistālāk savā runā gāja Tautas partijas (liberāla zviedru partija — *Folkpartiet*) priekšsēdis Bengts Vesterbergs, kurš nebaidījās skaidri pateikt, ka Baltijas valstīm jāatgūst brīvība. Uz to asi reaģēja PSRS vēstniecība, izplatīdama paziņojumu, ka par šādiem vārdiem jāsarkst vecpilsētas bruģa akmeņiem⁸.

Ir jāiedziļinās Baltijas Nākotnes seminārā, kas noslēdza kuģa pasākumu. Šis bija pirmais no trijiem semināriem, kas centās iekļaut Baltijas jautājumu Rietumu starptautiskās drošības uzmanības lokā un virzīt to tālāk starptautiskās drošības sarunās. Nākamie divi semināri notika 1989. un 1990. gada maijā turpat Stokholmā, un tajos piedalījās atbrīvošanās kustību pārstāvji no Baltijas valstīm, bet cikls beidzās Jūrmalā 1992. gada augustā, atzīmējot 53. Ribentropa—Molotova pakta un pirmo Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas gadadienu. Līdz ar šīm aktivitātēm, ar daudzu starptautisku konferenču un semināru rīkošanu par Baltijas valstu integrāciju Rietumu institūcijās, tika likti pamati 1992. gadā dibinātajam Latvijas Ārpolitikas institūtam (LĀI). Problēma par Baltijas valstu vietu ģeopolitiskajā kartē bija aktuāla līdz 1999. gadam, kad tika pieņemts lēmums visām trijām valstīm uzsākt iestāšanās procedūru ES un *NATO*. LĀI pirmajos gados intelektuāli un finansiāli, pateicoties Zviedrijas Ārlietu ministrijas grantam, atbalstīja Zviedrijas Ārpolitikas institūts (ZĀI).

1985. gadā izaicinājums līdz pat neatkarības atgūšanai 1991. gadā bija viens — kā pieradināt starptautisko domu veidotājus un politikas lēmējus kā valstiskā, tā nevalstiskā līmenī pie Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas neizbēgamības un sapratnes, ka šāds pavērsiens starptautiskajā drošības politikā neapdraud stabilitāti un Rietumu drošību. Uzdevums bija mainīt stereotipu, ka Baltijas valstis ir dabiska Padomju Savienības sastāvdaļa, kur, Gorbačova reformu politikai turpinoties, Baltijas valstis varētu arī palikt. Gorbačovs bija tieši tāds, kādu Rietumi vēlējās. Kā atzinīgi izteicās Lielbritānijas premjere Mārgareta Tečere: ar viņu varēja slēgt darījumus. Pateicoties Gorbačovam, Rietumiem vairs nebija jābaidās no Maskavas kodolbumbām.

1985. gadā situācija bija nobriedusi, lai sāktu teorētiskas debates par šo izaicinājumu. Poļu strādnieku kustība “Solidaritāte” turpināja atgādināt par sevi, un Gorbačovs bija sapratis, ka karš Afganistānā zaudēts, ka jāmeklē Rietumu atbalsts padomju armijas cienīgai aiziešanai. Zinātniskos rakstos varēja lasīt, ka Rietumiem būs jāsamierinās ar poļu nemiernieku prasībām un attiecīgi jāmeklē formula, kā apmierināt šīs prasības reizē ar PSRS lielvaras “legitīmām” interesēm. Iespēja, ka pati PSRS varētu sabrukt, nevienam pasaulē — izņemot dažus “trakus” baltiešus — pat fantāzijā nerādījās.

Zīmīgs bija “The Times” ārpolitikas redaktora R. Deivija atzinums, ka Eiropas dalīšana nedz Austrumos, nedz Rietumos sevi nav attaisnojusi kā taisnīgs un patstāvīgs risinājums kontinenta vecajām problēmām. Austrumeiropas režīmi nav guvuši legitimitāti pašu tautu vidū. Rietumiem jāgūst šo tautu uzticība. Vācijas valdības pārstāvis Klauss Blēmers rakstīja, ka iekšējā nestabilitāte Austrumeiropā kaitē Maskavas stratēģiskajām interesēm. Abi uzskatīja, ka Somija varētu derēt kā paraugs attiecību veidošanai starp Austrumeiropu un Padomju Savienību. Abi raksti publicēti prestižos ASV zinātniskos izdevumos⁹. Bet bijušais ASV prezidenta Džimija Kārtera nacionālās drošības padomnieks Zbigņevs Bžeziņskis publicēja rakstu “Jaltas nākotne”, kurā pateica, ka ir pienācis laiks pārvarēt Eiropas sadalījumu¹⁰. Galu galā gadu pirms Baltijas Nākotnes semināra Francijas prezidents Fransuā Miterāns un ASV ārlietu ministrs Džordžs Šulcs savās vizītēs Zviedrijā atzina, ka ātrāk vai vēlāk Eiropas sadalījums būs jāpārskata.

Diskusija bija sākusies, bet uzreiz sevi pieteica liels drauds Baltijas valstu cerībām: kur sarunās Baltijai būs vieta — Austrumeiropā vai ārpus tās, proti, turpat PSRS kā iekšējā tautību problēma?

Kaut arī ar savas darbavietas svētību lietoju Zviedrijas Ārpolitikas institūta veidlapas, bija grūti sapulcināt pētniekus no dažādām pasaules malām dalībai seminārā¹¹. Viņi baidījās saistīties ar “ekstrēmām” politiskām kustībām, kuras gribēja dibināt jaunu pasaules kārtību. Ļoti palīdzēja PSRS zemūdenes uzsēšanās uz sēkļa pirms pāris gadiem zviedru teritoriālajos ūdeņos. Zviedri pieteicās, un tas deva zaļo gaismu citiem pētniekiem. Programma tika pārdomāti izplānota, tūlīt pēc semināra vārds tika dots Bruno Kalniņam un bijušajam LPSR Kultūras sakaru komitejas ar tautiešiem ārzemēs priekšsēdētājam Imantam Lešinskim, kurš bija dabūjis darbu ANO un vēlāk pārbēdzis uz ASV¹². Līdz Atmodai vairs bija jāgaida tikai divi gadi.

Uzvara

Tā pati problēma par Baltijas vietu Eiropā vai PSRS izvirzījās priekšplānā trešajā seminārā, kam bija dots visai pretenciozs nosaukums “Baltijas neatkarība — Eiropas drošība?”¹³. Tas notika 1990. gada 21. un 22. maijā, kad Berlīnes mūris jau bija nojaukts un Baltijas valstis oficiāli pieteikušas savu vēlmi atkal būt patstāvīgām. Masu kustība Baltijas valstīs jau bija pielīdzinama poļu “Solidaritātes” kustībai un nostādīja Rietumus dilemmas priekšā — ko darīt? Jaunās varas pārstāvji no Rīgas, Tallinas un Viļņas Dainis Īvāns, Mavriks Vulfsons, Lennarts Meri un Česlavs Stankevičs tika Rietumu speciālistu uzklauti uzmanīgi, bet arī skeptiski. Zīmīgi, ka semināra pirmā diena notika parlamenta sēžu zālē, bet otrā — galvenajā konferenču centrā. To rīkoja Zviedrijas Ārpolitikas institūts kopā ar LTFZ, finansēja Zviedrijas Ārlietu ministrija. Semināru atklāja Zviedrijas tieslietu ministre Laila Freivalde, kura teica, ka ne jau baltieši apdraud stabilitāti un mieru — apdraudējums nāk no baltiešu tautu kustības iespējamās apspiešanas. Šo kustību pārstāvji centās pārliecināt Rietumu skeptiķus, ka viņi nav pret integrāciju, kas ir pasaules valdošā tendence, bet gan par tādu integrāciju, kuru izvēlas viņi paši, un ka integrācija reformētā PSRS nevar notikt tā vienkāršā iemesla dēļ, ka Baltijas valstis organiski neiekļaujas tās politiskās kultūras telpā¹⁴.

Seminārs notika pēc Zviedrijas ārlietu ministra Stena Andersona vizītes triju Baltijas valstu galvaspilsētās un Maskavā iepriekšējā gada novembrī, kur viņš pateica, ka Baltijas valstis nav bijušas okupētas. Šis izteiciens radīja vētru ne tikai zviedru sabiedrībā, bet arī mobilizēja baltiešu sabiedrību Zviedrijā. Šis neuzmanīgi izteiktais atzinums paātrināja noskaņojumu zviedru tautā par labu baltiešiem, jo saasināja “būt vai nebūt” jautājumu par neatkarības atgūšanu.

8. novembrī Tallinā Andersons teica — “Igaunija nav okupēta”. Tas izraisīja ļoti asu vārdu apmaiņu starp viņu un opozīcijas partiju vadītājiem. Taču, kā savā grāmatā aizrāda Laršs Fredēns,— stingri no tiesību viedokļa tas ir pareizi. Padomju okupācija beidzās 1940. gada augustā, kad Baltijas valstis tika anektētas¹⁵. **Tā tad okupācija pārvērtās par aneksiju** (mans izcēlums). Zviedrijas Ārlietu ministrijas juridiskā nodaļa šādu paskaidrojumu bija devusi līdzīgu ceļasomā Andersonam — mēs nezinām, kāpēc viņš tā arī nepateica. Fredēns raksta, ka Andersons varēja nākt klajā ar šādu formulu: “1940. gada jūnijā Igaunija tika okupēta, bet kopš tā paša gada rudens visas zviedru valdības uzskatīja valsti kā anektētu.”¹⁶ Pats Andersons savos memuāros apgalvo, ka viņam tas bija skaidrs pirms vizītes¹⁷.

1989. gada 7. martā notika LTF vadības vizīte Zviedrijas Ārlietu ministrijā. Priekšsēdis Dainis Īvāns, Ārlietu komitejas vadītājs Jānis Jurkāns un toreizējais valdes priekšsēdētājs Valdis Šteins ieradās Stokholmā, lai piedalītos LTFZ dibināšanā. LTF atbalsta

grupa, kas jau pastāvēja kopš iepriekšējā gada oktobra, bija izkārtojusi viņiem blīvu darba kalendāru — tikšanos ar zviedru politiķiem, tautsaimniecības vadītājiem un plašsaziņas līdzekļu pārstāvjiem¹⁸.

LTF delegāciju kopā ar LTFZ vadību pieņēma Ārlietu ministrijas valsts sekretārs ārlietu jautājumos Pjērs Šorī. Tikšanās reizē dzima idejas četrus svarīgu Latvijas neatkarības atjaunošanas projektu īstenošanai, kurus ierosināja LTF vadība: Baltijas valstu pārstāvniecības dibināšana Stokholmā, Zviedrijas konsulāta atvēršana Rīgā, radiopārraides latviešu valodā un LTF vēlēšanu centra darbinieku apmācības. Visi šie projekti līdz 1991. gadam tika īstenoti, tikai Baltijas valstu pārstāvniecības vietā tika dibinātas katras valsts pārstāvniecība. Angliski un zviedriski pārstāvniecības sauca *Information Offices*, bet baltiešiem savās valodās Zviedrijas valdība atļāva lietot pārstāvniecību nosaukumus¹⁹.

Septiņas dienas vēlāk notika Bruno Kalniņa tikšanās ar ārlietu ministru Stenu Andersonu. Ministrs bija aicinājis Kalniņu uz tikšanos, un šoreiz piedalījās arī Zviedrijas konsuls Ļeningradā Tomass Bertelmans un Ārlietu ministrijas padomju lietpratējs Hanss Olsons. Abi bieži minēti Fredēna grāmatā, jo viņi bija galvenie Baltijas politikas veidotāji. Taču nav minēti šī tikšanās ar Bruno Kalniņu. Tomēr tā ir būtiska, jo LSDSP pilnīgi atbalstīja LTF, kā teikts Kalniņa vēstulē Andersonam, un tai pievienots saraksts divu lappušu garumā par sadarbības jomām, kurās Zviedrija varēja atbalstīt Latviju²⁰. Gandrīz vienlaikus pirms nedēļas par tām pašām jomām LTF vadība runāja ar Pjēru Šorī un premjers Ingvars Karlsons atklāšanas runā 10. Baltijas zinātniskajā konferencē Stokholmā trīs mēnešus vēlāk. Tomēr jāatzīmē, ka runas rakstītājs Bertelmans pirms tam jau bija apbraukājis Baltijas valstis un iepazinies ar situāciju.

Premjers stāstīja par pārmaiņām Austrumeiropā, Padomju Savienībā un **Baltijas republikās** (Izcēlums mans. — A.L.), slavēja Baltijas valstu radošo un mēreno rīcību un Zviedrijas “dziļo interesi un simpātijas pret Baltijas nākotni”. Viņš izcēla astoņas jomas, kur sadarbība augusi “pārsteidzošā ātrumā”: kultūra, tautsaimniecība, vietējās pašvaldības, tautas kustības (Strādnieku kustības starptautiskais centrs, kas apmācīja organizēt vēlēšanas), politiskās partijas, tūrisms (1989. gadā Zviedrijā ieradās tūkstošiem viesu no Baltijas), sakari (kuģu un lidmašīnu tiešie reisi uz Tallinu un Rīgu), un, visbeidzot, oficiālā Zviedrijas klātbūtne, kas tika plānota Tallinā un Rīgā, proti, konsulāti²¹.

Pats ārlietu ministrs Andersons atskaitē Zviedrijas parlamentam par savu vizīti Baltijas valstīs un Maskavā stāsta, ka Baltijas galvaspilsētās sarunas galvenokārt ritēja par diviem jautājumiem, proti, kā Zviedrija varētu trijām republikām dot savu ieguldījumu ekonomiskajā, sociālajā un kultūras attīstībā un kādas būs to attiecības ar padomju centrālo

valsts varu? Maskava atbalstīja Zviedrijas ieguldījumu minētajās jomās un neiebilda pret politiskiem kontaktiem. Vizīte deva labas iespējas atbalstīt padomju pārbūves procesu, kas ir svarīgi visai pasaulei, un sekmēt Baltijas republiku centienus gūt lielāku patstāvību. Zviedru valdības lēmumus 1940. un 1941. gadā var apspriest no dažādiem aspektiem. Taču lēmumi ir vēsturiski fakti. Viena lieta ir droša: pateicoties mūsu viedoklim atziņas jautājumā, šodien mēs varam dibināt tiešus kontaktus ar Baltijas republikām un konkrēti atbalstīt Baltijas republiku centienus īstenot augošo patstāvību. Tā — īsumā — teica Andersons²².

Atsaucoties uz zviedru preses kritiku un uzrunājot baltiešu demonstrāciju 20. novembrī pilsētas centrā, Andersons izteica cerību, ka spēki tiks virzīti uz nākotni, lai baltiešu tautas spētu vairo savu pašnoteikšanos un nākotnē dzīvot demokrātijā un patstāvībā²³. Atbildot uz Bruno Kalniņa vēstuli šai sakarā, Andersons viņam piezvanīja un atzina, ka piekrīt Kalniņa uzskatiem, bet Zviedrijas ārlietu ministrs sastopas šai jautājumā ar zināmām grūtībām un citādi nav varējis rīkoties. Andersons apliecināja, ka ļoti labi saprotot Bruno Kalniņu un citu baltiešu situāciju²⁴.

Janvāra asiņainajās dienās liela nozīme bija Baltijas valstu pārstāvniecībām Stokholmā, kas visas atradās zem viena jumta. Ieradās visu triju valstu deleģētie pārstāvji, kuri gadījumā, ja Maskava apspiestu atbrīvošanās kustības, uzņemtos veidot eksilu valdības. Tie bija Česlavs Stankevičs no Lietuvas, Dainis Īvāns un Jānis Jurkāns no Latvijas, un Lennarts Meri no Igaunijas. Pēdējie divi bija Latvijas un Igaunijas ārlietu ministri, un Zviedrijas valdība atrada papildu finanšu līdzekļus viņu darba atbalstīšanai²⁵.

Mazāk dramatisks, toties izšķirošs projekts bija LTF vēlēšanu centra darbinieku apmācības Stokholmā 1989. gada jūnijā. Ņemot vērā Latvijas pārkrievošanu, nebija droši, ka Augstākās padomes vēlēšanās uzvarēs LTF pārstāvji. Latvija atradās visvājākajā situācijā. Bet zināšanas, kuras centra cilvēki ieguva, nodrošināja LTF uzvaru — tātad neatkarības atjaunošanu. Apgūtā vēlēšanu tehnika tiek lietota Latvijā joprojām²⁶.

Secinājums

Masu kustības Baltijas valstīs ļāva Zviedrijai ievērojami sekmēt Baltijas neatkarības kustību, arī ja tā pašā sākumā nebija apzināta valsts politika. Zviedrijas iekšpolitiskie spēki, sabiedrības atbalsts, kas bija redzams arī savdabīgajās “pirmdienas kustības” demonstrācijās²⁷, trimdinieku aktivitātes mijiedarbībā ar Atmodas kustības politiskajiem spēkiem veicināja notikumu attīstību tik intensīvi, ka galu galā valsts politika tika ietekmēta neatkarības atjaunošanas vērienīgā atbalstā.

Paradoksāli, ka, par spīti Zviedrijas atbalstam, tā tomēr “nokavēja vilcienu”, atzīstot Baltijas valstu neatkarību tikai 27. augustā, kad daudzas valstis vai jau bija atjaunojušas savas diplomātiskās attiecības, vai arī atzinušas neatkarību. Tomēr tas bija ievērojami ātrāk, nekā to darīja ASV, kura visu okupācijas laiku neatzina inkorporāciju un bija vienīgā valsts, kas ļāva Baltijas valstu vēstniecībām nepārtraukti turpināt darbu Vašingtonā. ASV atzina Baltijas valsu neatkarības atjaunošanu 2. septembrī, aizsteidzoties priekšā PSRS tikai par četrām dienām.

¹ Teiciens “defektu pārvērst par efektu” tika lietots Atmodas laikā. Skat. Dainis Ivāns, *Latvijas Tautas fronte Rietumos*. Rīga: 2000, 180. lpp.

² Zviedru—latviešu komiteju vadīja zviedri, bet tās sekretārs bija Leonīds Siliņš, kas strādāja Latvijas Centrālajā padomē un organizēja laivu transportu bēgļiem. Viņš bija arī ierosinātājs šādas palīdzības komitejas dibināšanai. Skat. viņa topošo grāmatu *Latvieši Zviedrijā 1943–1945*, ko izdos LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds.

³ Zviedrijas Valsts arhīvā ir deponēts Latviešu palīdzības komitejas arhīvs, kas satur kartotēku par apjomīgo palīdzības sūtīšanu uz Sibīriju un okupēto Latviju.

⁴ Materiālus par LSDSP spēkošanos ar VDK var atrast Latvijas Valsts arhīvā/LKP arhīvā, arī TSDC datu bāzēs. Analītisku rakstu par konkrētām izdarībām var lasīt A. Lejiņa “Kurš bija kaķis, kurš pele? Kultūras sakaru spēle ar VDK”// *Diena* (Domas) — 2004. — 11. sept. 15. lpp.

⁵ Lars P. Freden, *Foerwandlingar: Baltikums frigoerelse och svensk diplomati 1989–1991* (Pārmaiņas: Baltijas atbrīvošana un zviedru diplomātija 1989—1991). — Stockholm: Atlantis, 2004, 94. lpp.

⁶ Grāmatu saraksts zviedru valodā, kuras autori ir igauņi un latvieši, ir visai iespaidīgs. Igaunu vidū izceļami Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris nelaiķis Andres Kings (Andres Kueng) un Ulo Ignats. Latviešiem nelaiķi Agnis Balodis un Bruno Kalniņš. A. Balodis ir autors grāmatām “PSRS un nacistiskās Vācijas vienošanās par Baltijas valstīm”, kā arī “Latvijas vēsture”. Iznāca arī Arveda Švābes “Latvijas vēsture”. Ievērojami panākumi bija Bruno Kalniņam, jo viņa grāmatas izdeva lieli zviedru apgādi. Te īpaši minama “Vai Padomju Savienība ir sociālistiska valsts?”, kas iznāca arī dāņu, norvēģu, un vācu valodā, “Baltijas valstu brīvības cīņa” un “Krievijas vēsture un valsts uzbūve”, kas bija mācību literatūra Stokholmas universitātē studentiem, kuri apguva Krievijas vēsturi un mācību par Padomju Savienību. Viņš pats ilgus gadus bija pasniedzējs universitātē, kā arī lektors zviedru armijā. Arī šā raksta autora grāmata “Gorkija iela 11a” iznāca zviedriski 1983. gadā ar A. Kinga ievadu, kura izraisīja pārsteidzošu publicitāti (pietiecīgo grāmatīņu nopirka vairāk nekā 100 bibliotēku un tā tika plaši recenzēta avīzēs).

⁷ Bez daudziem rakstiem presē, radio un TV pārraidēm Zviedrijā un Somijā gājiens Helsinkos 28. jūlijā tika atspoguļots arī citās Eiropas valstīs. Tajā piedalījās ap 2000 cilvēku, jo arī somi pievienojās gājienam. Gājiena fotogrāfija tika publicēta avīzes “International Herald Tribune” 1. lpp.

⁸ Demonstrācija notika 29. jūlijā pilsētas centrā, *Sergels Torg* laukumā. Es biju kuģa rīcības komitejas loceklis un noklausījos runas. PSRS neadekvātā reakcija uz Vesterberga runu nekavējoties izraisīja plašu reakciju zviedru presē.

⁹ Richard Davy “Eastern Europe: New Policies for Old”, *Washington Quarterly* (Spring 1984); Klaus Bloemer, “Defending the West: Freedom for Europe, East & West”, *Foreign Policy* (Spring 1983).

¹⁰ Zbigniew Bzezinsky, “The Future of Yalta”, *Foreign Affairs* (December) 1984.

¹¹ Ideja par semināru man radās Zviedrijas Ārpolitikas institūta specializētā bibliotēkā. Mans tiešais priekšnieks, institūta pētniecības nodaļas direktors profesors Bu Hults, atļāva man institūtā strādāt, lai sagatavotu semināru. BMBK rīcības komiteja tam piešķīra naudu.

¹² Pētnieku runas var lasīt “Special Issue — In focus: “The Baltic Futures Seminar”, *Journal of Baltic Studies*, (Vol. XVII, Nr. 3, Fall 1986). Kā ievadā rakstīja izdevuma redaktors Reins Tāgepers — debates tika iesāktas.

¹³ Otrais seminārs bija kā starpposms starp pirmo un trešo. Tā galvenā tēma — ekonomisko sakaru iespējas. Kamēr nebija atgūta neatkarība, šādiem sakariem nebija perspektīvas; no Latvijas piedalījās Jānis Ābolītiņš no LPSR Ekonomikas ministrijas un “Atmodas” redaktore Elita Veidemane, kas stāstīja par presi un preses brīvību Latvijā.

¹⁴ Seminārs tika plaši atspoguļots zviedru presē. Latviešu presē skat. P. Vasariņš, “Seminārs par Baltiju”, *Brīvā Latvija*, 18. jūnijā, 1990. Atmodas laikā nelaiķis P. Vasariņš vadīja ZLCP Politisko darba kopu, kura regulāri rīkoja tikšanās ar citu trimdas organizāciju pārstāvjiem un Atmodas kustības aktīvistiem Latvijā.

¹⁵ Freden. *Op. cit.* 51.lpp.

---

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Turpat. 270. lpp. Zviedru politisko partiju un valdības pārstāvji karaļa vadītā Ārlietu padomes sēdē 7. decembrī vienojās par šo formulu un ka pievienošanā lietoti varas līdzekļi. Skat. G. “Zviedru vienprātība Baltijas valstu jautājumā”// *Brīvā Latvija*. — 1989. — 25. dec.

¹⁸ LTFZ dibināšanas sapulce 3. martā ievēlēja Ati Lejiņu par priekšsēdi, Imantu Grosu par sekretāru, Kristīni Čaksti par kasieri un P. Vasariņu par revīzijas komisijas priekšsēdi. Skat. (g. m.) “Zviedrijas latvieši meklē kopsoli ar LTF”// *Brīvā Latvija* — 1989. — 13. martā; Dainis Īvāns “LTF Zviedrijā”, *op. cit.* 176.–182. lpp. ; “Plašo dimensiju apgūšana”, intervija ar Ati Lejiņu. Turpat. 182.–185. lpp.

¹⁹ Šis LTF ierosinājums guva jau konkrētas aprises 1990. gada septembrī Pjēra Šorī un Jāņa Jurkāna tikšanās laikā. LTFZ varēja vērsties pie Zviedrijas palīdzības aģentūras SIDA un saņemt krietnu finansējumu telpām un personālam. LTFZ arī rosināja igauņu un lietuviešu trimdas pārstāvjus darīt to pašu — visu triju valstu pārstāvniecības atradās Latvijas pārstāvniecībā līdz neatkarības atgūšanai.

²⁰ Bruno Kalniņa vēstules kopija un *pro memoria* Stenam Andersonam 1989–04–14. A. Lejiņa personīgais arhīvs. A. Lejiņš pavadīja Kalniņu vizītē pie Andersona.

²¹ Statsminister Ingvar Carlsson inledningsanfoerande vid den tionde Baltiska Vetenskapliga Konferensen in Skandinavien, Stockholm (1989–06–07) (Premjera Ingvara Karlsona atklāšanas runa 10. Baltijas zinātniskā konferencē Skandināvijā, Stokholmā).

²² Utrikesdepartementet. Meddelande. Utrikesministern informerar om besoecket I Sovieunionen, 89–11–16. (Ārlietu ministrija. Paziņojums. Ārlietu ministrs informē par savu vizīti Padomju Savienībā).

²³ G. “Zviedrijas ārlietu ministra Andersona ‘jaunā valoda’.” *Brīvā Latvija*. 4. dec. 1989.

²⁴ Bruno Kalniņa vēstules kopija ārlietu ministram Stenam Andersonam. 1989–11–15. A. Lejiņa personīgais arhīvs.

²⁵ Latvijas pārstāvniecību vadīja I. Gross, bet vecākais referents bija A. Lejiņš. I. Gross kļuva par vēstnieku pēc neatkarības atjaunošanas, bet Lejiņš atgriezās Latvijā dibināt un vadīt Ārpolitikas institūtu ar Zviedrijas Ārpolitikas institūta atbalstu.

²⁶ Guntis Beņķis, Māris Steins, “LTF vēlēšanu centrs, zviedru sociāldemokrātija un ne tikai”. Dainis Īvāns, LTF Rietumos, *op. cit.* 186. lpp. Skat. arī Sandra Kalniete “Es lauzu, tu lauži, mēs lauzām, viņi lūza”. — Rīga: Jumava, 2000. 311. lpp.

²⁷ No 1990. gada marta līdz 1991. gada septembrim katru pirmdienu plkst. 12. 00 Stokholmas pilsētas centrā notika pusstundu ilga demonstrācija, kur klātesošos uzrunāja gan zviedru politiķi, gan Atmosodas kustību pārstāvji no visām trijām Baltijas valstīm.